

Teorijsko-metodologijska razmimoilaženja u istraživanju Marxove i Engelsove teorije partije

Gojko Stanić

Sveučilište u Ljubljani

Sažetak

Na temelju uvida u bogatu literaturu koja se bavi problematiziranjem i interpretiranjem Marxove i Engelsove teorije partije, te vlastitog razumijevanja toga problema, autor postavlja nekoliko ključnih hipoteza: (a) Marx i Engels su razvili teoriju partije kao sastavni dio opće teorije revolucije. S obzirom na nju, između te dvojice autora nema bitne razlike; (b) pokazali su nužnost samostalnoga političkog organiziranja proletarijata u partiju kao preduvjet njegove revolucionarne akcije; (c) pitanju oblika partije pristupaju povijesno i nedogmatski; (d) razvili su i problematiku odnosa klase i partije; (e) utemeljili su i teoriju klasne borbe, ukazujući na isprepletenost ekonomsko-socijalne i političke borbe proletarijata; (f) zahtjev za brojčanom dominacijom proletarijata u članstvu i vodstvu proleterske partije postavili su na temelju iskustva i uvažavanja načela samooslobođenja proletarijata; (g) nisu razdvajali pitanje partije i avangarde; (h) razvili su teoriju posredovanja partije s obzirom na komunizam kao cilj i s obzirom na kretanje k cilju; (i) oblikovali su osnove teorije revolucionarne komunističke avangarde; (k) provodili su osnovne elemente dijalektike načela demokratskog centralizma u unutar-njim odnosima revolucionarne avangarde.

U literaturi povremeno nailazimo i na pokušaje minimaliziranja ili čak negiranja teorijskog doprinosa Marxa i Engelsa na području teorije partije.*

U *Velikoj sovjetskoj enciklopediji* nalazimo tvrdnju da je Lenjin »prvi (potc. G. S.) u povijesti marksizma, oslanjajući se na stavove Marxa i Engelsa o stranci radničke klase, razradio nauk o partiji kao rukovodećoj organizaciji proletarijata, kao osnovnom oružju u njezinim rukama bez kojega nije moguće osvojiti diktaturu proletarijata, uspostaviti socijalizam i komunizam. V. I. Lenjin je razradio ideologijske, organizacijske, taktičke osnove partije, razvio je njezine teorijske temelje u borbi s protivnicima marksizma.«³⁰

* Drugi dio cjeline iz radnje *Razvitak Marxove i Engelsove teorije partije do 1860.* Prvi je dio objavljen u *Političkoj misli* br. 2-3/83.

³⁰ U interpretaciji *Enciklopedije* Lenjinov se model partije, dan u tekstu *Sto da se radi*, razvija kao konačni model. U tomu su modelu, na žalost, prisutni i elementi diskontinuiteta s Marxom i Engelsom i to u temeljnim pitanjima. U

I Jovan Đorđević tvrdi da je »Lenjin prvi marksistički teoretičar avangarde«. ³¹

Marx i Engels su, po tome stavu, razvili samo pojedine stavove, a tek je Lenjin razvio cjelokupnu teoriju. Smatramo da se jako potcjenjuje njihov doprinos teoriji partije i utjecaj njihovih djela na Lenjina, bez obzira na činjenicu da je tek s Lenjinom stvorena prva u revoluciji uspješna proleterska partija.

Louis Althusser smatra u analizi suvremenog srastanja partije i države u socijalističkim državama i hijerarhizacije i dogmatizacije zapadnih partija, posebice francuske KP, da je splasnulo utjecaj masa na vlastite organizacije. Smatra da klasični marksizam Marxa, Lenjina, Gramscija nije razvio odgovarajuću teoriju države, partije i sindikata, te su »država, ideologija, politika i organizacija klasne borbe« u Marxa »slijepa pjega« ili »zabranjeno područje«. ³²

Slažemo se s M. Nikolićem da je o aktualnosti Marxove misli moguće suditi sa stajališta općega teorijskog pristupa, koji »otkriva bit suvremene epohe i današnje povijesti općenito«, pa tek dogmatsko mišljenje očekuje od Marxa konkretne odgovore na konkretne suvremene dileme te, ne nalazeći takve odgovore, Marxa proglašuje neaktualnim. Nikolić smisleno upozoruje na otvorenost, »problematičnost« Marxove žive, te stoga stimulativne teorije. ³³

Žaljenje nekih suvremenika, primjerice Althussera i Balibara, zbog toga što Marx i Engels nisu razvili adekvatnu teoriju partije besmisleno je i ukazuje na teorijsku nemoć onoga tko to žaljenje izriče. Problemi teorije partije prijelaznog razdoblja za njih još nisu bili prisutni; sadašnjim problemima stoga se vjerojatno iz principijelnih razloga nisu potanko bavili. Na toj točki njihova je teorija ostala otvorena. Smatramo, međutim, da su nam svojom teorijom ekonomske i političke dezalijencije, teorijom odumiranja države i antielitističkim opredjeljenjem s obzirom na ulogu partije ostavili u nasljeđe temeljno teorijsko-metodologijsko usmjerenje za suvremeno istraživanje i ovladavanje procesima reprodukcije reprezentativne politike kako u socijalizmu, tako i u suvremenom kapitalizmu.

Smatramo da se može odbaciti Rossandina tvrdnja kako se iz Marxova djela može razabrati njegova teorija klasa, no ne i teorija partije. ³⁴

Također smo uvjereni kako je nepravedno zaboravljati na Engelsov doprinos razvijanju zajedničke teorije partije. Smatramo da je bez poteškoća moguće dokazati da je riječ o izrazitu području *koautorstva* Marxa i Engelsa, i to s obzirom na bitne teorijske sastojke. Marxov i Engelsov nauk pojavljuje se kao rezultat nove kvalitativne znanstvene sinteze u socijalnim prilikama sve dublje socijalnoklasne diferencijacije između klasa buržoazije i proletarijata sredinom 19. stoljeća. Pojavljivanje teorije o revolucionarnoj avan-

*Enciklopediji se govori o masama kao stvaralačkim nosiocima revolucije, te o povezanosti partije i masa, ali cjelokupna je interpretacija teorije partije takva da je samo partija prikazana kao aktivni subjekt političke povijesti. (Usp. *Boljšaja sovjetska enciklopedija*, izd. II, sv. 32, Moskva 1955, str. 175-177.)*

31 Jovan Đorđević, *Prispevek k teoriji avangarde*, TIP, Ljubljana, br. 1/2, str. 109.

32 Usp. M. Nikolić, *nav. dj.* str. XVII-XCVI.

33 Isto.

34 Usp. Rossanda Rossana, *De Marx à Marx*, Les Temps Modernes, Janvier 1970, br. 282, Paris, str. 1025-1042.

gardi je, dakle, uvjetovano i objektivno društvenopovijesno, jer su stvorene odgovarajuće socijalne prilike, jer se već pojavila radnička klasa s potencijom subjekta vlastite povijesti, jer je zdravorazumska revolucionarna praksa tražila svoje, njoj navlastito, teorijsko osmišljavanje. Njihov nauk stoga nije moguće interpretirati na subjektivno-voluntaristički način, izvan konkretnih društveno-povijesnih zbivanja ili pak mimo amplitudinalnog rasta i kolebanja revolucionarnoga radničkog pokreta. Njihov nauk predstavlja samo teorijsku dimenziju istoga procesa, teorije i prakse, procesa stihije i organiziranosti, spontanosti i osviještenosti, zdravog razuma i znanosti. Stoga valja veliku pažnju posvetiti *povijesnoj, razvojnoj uvjetovanosti* njihovog nauka.

Analiza marksističke teorije partije moguća je ako u samoj analizi uzimamo u obzir osnovne principe historijskog materijalizma, na što je upozoravao, primjerice, Karl Korsch. A to znači da valja »uzeti cjelinu nazora kao konkretnu povijesnu situaciju, čiji je neodvojivi sastavni dio sam teoretičar, uzeti teoriju, dakle, kao teoriju u 'sukobu', kao praktičnu teoriju.«³⁵ Boris Majer piše da je sav dosadašnji razvitak marksizma neosporno pokazao da gubljenje dijalektičke povijesne dimenzije u razmatranju svijeta znači pad u pozitivizam, a gubljenje dijalektičko-materijalističke dimenzije u tretiranju povijesti i čovjeka pad u subjektivizam, u oba slučaja pad ispod razine izvorne Marxove i Engelsove (pa i Lenjinove) misli, ostajanje u obzoru građanskog svijeta.³⁷

Marxova i Engelsova teorija partije izrazito je oblikovana tijekom intenzivnoga revolucionarnog djelovanja i kao funkcija revolucionarne prakse. Stoga u analizi valja zadovoljavajuće potanko tretirati povijesne okolnosti u kojima su djelovali Savez komunista i I internacionala, te različite radničke političke stranke i partije. Samo je na taj način moguće razmotriti problematiku Marxovih i Engelsovih pogleda na ulogu partije s obzirom na pitanje kontinuiteta i diskontinuiteta revolucionarnog pokreta, te s obzirom na problem teorijske anticipacije revolucionarnih mogućnosti. Stoga valja proučavati »odnos između razvoja Marxovih i Engelsovih stavova o partiji i zbiljske prakse partijskoga života.«³⁸ Historiografija je do sada obradila niz otvorenih pitanja. Oslanjamo se na rezultate tih istraživanja. Bartel i Schmidt misle da je historiografija previše analizirala samo razvitak Marxova i Engelsova praktičkog djelovanja, a zanemarila genezu njihovih stavova.³⁹ Više autora upozoruje na činjenicu da su Marx i Engels mnogo naučili od svojih suradnika, da su, dakle, svoje poglede formirali uzimajući u obzir mišljenja i iskustva svojih suboraca.⁴⁰ U

35 Radule Knežević, primjerice, ne spominje Engelsovu ulogu. (Usp. *Proletarijat i revolucija, Problem proletarijata u djelu Karla Marxa*, str. 137—156.)

36 Cit. Božidar Debenjak, *Karl Korsch in njegova kritika kautskijanstva*, u knjizi Karl Korsch, *Materijalistično pojmovanje zgodovine*, MK, Ljubljana 1972, str. 132.

37 Boris Majer, *Osnove dialektičnoga materijalizma*, Zavod za školstvo SRS, Ljubljana 1975, str. 23.

38 E. P. Kandelj: *Marx i Engels o partii i sovremennaja buržoaznaja i revizionistskaja istoriografija*, *Voprosi istorii KPSS* 1968, br. 3, str. 35.

39 Usp. H. Bartel, W. Schmidt, *Zur Entwicklung des Parteibegriffs bei Marx und Engels — Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung* br. 4, 1969, str. 570.

40 Usp. M. I. Mihaljov, *Istorija Sojuza kommunistov*, Moskva 1968, str. 521; J. Bach et E. Kandel, *La participation de Marx et d'Engels au mouvement ouvrier international, facteur décisif dans la formation de leur conception du Monde (1842—1846)*, *La Nouvelle Critique*, br. 78/1956, str. 88—108, te u originalu pro-

pravilu, autori koji uzimlju u obzir povijesnu dimenziju, primjerice M. Johnstone i Victor Fay, upozoruju i na Marxovu i Engelsovu praksu da u danome povijesnom razdoblju uvijek potraže oblik i metodu djelovanja partije, koji su primjereni danim okolnostima i zadacima.

Do sada je već nastao niz radova koji pokušavaju prikazati razvitak Marxove i Engelsove misli o partiji, uzimajući prije svega u obzir povijesni pristup. Neka su djela izrazitije povijesna, biografska analiza stajališta, a neka već više politologijska, s ambicijom uopćavanja na teorijskoj razini.⁴¹

Smatramo, dakle, da dijalektička metoda zahtijeva od nas da obuhvatimo cjelinu njihova nasljeđa, da ranije radove ocjenjujemo uzimajući u obzir domet zrelijeg razdoblja, da ocjenjujemo razvitak cjeline njihove misli tijekom povijesnog događanja. Nužno je kritičko ocjenjivanje njihova praktičkog upotrebljavanja dijalektičke metode u analizi društveno-povijesne stvarnosti, u njihovim praktičkim revolucionarnim aktivnostima, njihovim prognozama i revolucionarnim očekivanjima. Pri tome možemo, naravno, utvrditi kako se njihova misao poklapa s povijesnom praksom, a i kakve su zablude, nepravilni postupci i gdje je došlo do samokritičke korekture.

Za naš, izrazitije politološki, pristup potrebno je misaoni razvitak ana-

šireni i dopunjeni tekst u knjizi *Robočee dviženie v novoe vremja*, Moskva 1964, str. 3-96; Victor Fay, *Du parti, instrument de lutte pour le pouvoir au parti, prefiguration d'une société socialiste*, L'Homme et la société, juillet, aout, sept. 1971, str. 59-62; M. Johnstone, *Marx and Engels and the Concept of the Party*, The Socialist Register, London 1967, str. 121-122.

- 41 U takva djela ubrajamo, primjerice: Franz Mehring, *Historija njemačke socijalne demokracije*, I-III, Kultura, Zagreb 1953; D. Rjazanov, *Marks i Engels*, Kultura, Beograd 1952; Auguste Cornu, *Karl Marx et Friedrich Engels*, 1-4, PUF, Pariz 1955; također, Harold Laski, *Communist Manifesto: Socialist Landmark*, London 1948; K. Obermann, *Zur Geschichte des Bundes der Kommunisten 1849 bis 1852*, Berlin 1955; E. P. Kandelj, *Marks i Engels — organizatori sojuza komunistov*, Gospolitizdat, Moskva 1953; M. Johnstone, *Marx and Engels and the Concept of the Party*; H. Bartel, W. Schmidt, *Zur Entwicklung des Parteibegriffs bei Marx und Engels*; W. Schmidt, R. Dlubek, *Die Herausbildung der marxistischen Partei der deutschen Arbeiterklasse*, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, br. 8/1966; *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, Berlin 1966; M. Hundt, *Wie das »Manifest« entstand*, Dietz Verlag, Berlin 1973; Lothar Berthold, Helmut Neef, *Der Kampf von Karl Marx und Friedrich Engels um die revolutionäre Partei der deutschen Arbeiterklasse*, Berlin 1966; Na'aman Shlomo, *Zur Geschichte des Bundes der Kommunisten in der zweiten Phase seines Bestehens*, Archiv für Sozialgeschichte, sv. V/1965; Ulrich Haufschild *Partei und Klasse bei Marx und Engels*, Phil. Diss., Frankfurt a. M. 1965; Karl Marks i F. Engels, *Ob osnovnih principah partijnogo stroiteljstva*, Moskva 1972; B. G. Tatrakovskij, *Razvitie Marksom i Engelsom učenija o proletarskoj partii na opite Parižske komune, u Parižskaja Kommuna i marksizm*, Moskva 1973, str. 118; G. O. Mučaidze, *Marksizm i koncepcija partiji*, Tbilisi 1977, str. 273; M. Lowy, *La théorie de la révolution chez le jeune Marx*, F. Maspero, Pariz 1970, str. 224; D. McLellan, *Marx before Marxism*, Harpers Torchbooks, New York 1970, str. 233; Richard N. Hunt, *The Political Ideas of Marx and Engels*, University of Pittsburgh Press 1974, str. 363; Ralph Milliband, *Marxism and Politics*, Oxford University Press 1977, str. 199; Marjan Britovšek, *O zgodovini nastanka Komunističnega manifesta, Prispevki za zgod. del. gibanja*, Letnik XI-XII, Ljubljana 1971/2, str. 145-161; *Marks i Engels u revoluciji 1948/49 i njihovih taktički stavovi*, Pril. za istoriju socijalizma, 1/1964, JRP Beograd, str. 11-67; *Koncepcija prve internacionale do vojnega, kolonialnega in nacionalnega vprašanja*, Prisp. za zgod. del. gibanja, Ljubljana 1963, str. 3-78; *Stališča Marxa, Engelsa in internacionale do komune*, Prisp. za zgod. del. gibanja, Ljubljana

lizirali u relativno zaokruženim povijesnim razdobljima. V. M. Sikorski⁴² predlagao je, primjerice, slijedeću periodizaciju: djelovanje Saveza komunista u razdoblju od 1847. do 1852; vrijeme djelovanja I internacionale od 1864. do 1876; razdoblje razvitka samostalnih stranaka do formiranja II internacionale. Slažem se s Mučaidzeom da valja, kao posebna razdoblja, uzimati u obzir vrijeme do 1847. godine, te razdoblje pedesetih godina. Ta podrazdoblja dijelimo na dva osnovna:

prvo, kad na temelju Hegelove dijalektike, utopijskog socijalizma, klasične političke ekonomije i dotadašnjih iskustava revolucionarnoga buržoaskog i radničkog pokreta, njihova znanstvenog rada, kritike urotničkog oblika političkog organiziranja, te kritike etičko-reformističkog pristupa Marx i Engels oblikuju osnovne zamisli o ulozi proletarijata, o revoluciji i o funkciji revolucionarne avangarde, o znanosti i radničkom pokretu, te ih formuliraju u *Manifestu komunističke partije*, 1847/48. godine. Svoje su teze nakon toga oprobali i dopunili u vlastitoj praksi, te na osnovi prakse buržoaskodemokratske revolucionarne aktivnosti 1848/49, kao i lipanjskoga proleterskog ustanka u Parizu.

Nakon toga valja analizirati proces Marxova i Engelsova vrednovanja iskustava revolucije godine 1848/49. i njihove zaključke s obzirom na nužnost samostalnoga političkog nastupanja proletarijata, te s obzirom na imanentne potrebe proletarijata za »partijom u velikom povijesnom smislu«. Nastaje pitanje kontinuiteta.

U drugom razdoblju, u vrijeme djelovanja I internacionale, već djeluju prve masovne i politički sve utjecajnije političke stranke. U to je vrijeme naročito značajno proučavanje odnosa ekonomske i političke dimenzije klasne borbe, njihova kritika reformizma i sektaštva, te anarhističke, urotničke, elitističke koncepcije avangarde, kao i njihovo inzistiranje na radničkome klasnome sastavu članstva i vodstva radničkih stranaka, odnosno sekcija međunarodnoga radničkog udruženja i principa demokratskog centralizma. Na osnovi iskustva Pariške komune oni su naročito naglasili stav o nužnosti organiziranja proletarijata u politički samostalnu stranku.

To se razdoblje nakon prestanka djelovanja I internacionale nastavlja u Marxovoj, a naročito Engelsovoj, aktivnosti na programskom učvršćivanju pojedinih nacionalnih radničkih stranaka te, naročito, u njihovom zauzimanju

1971—72, str. 163—176; *Druga internacionala. Radnički i nacionalno oslobodilački pokreti*, Enciklopedijski priručnik II, Beograd 1970, str. 729—790; *Delavsko gibanje in oblikovanje znanstvenega socijalizma*, Zavod za školstvo SRS, Ljubljana 1978; *Delavsko gibanje in anarhizem*, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana 1979, br. 35—36, str. 108—188; *Industrijska revolucija* (1981, u rukopisu); Dragutin Leković, *Marksizam i problemi avangarde I*, Međunarodni radnički pokret br. 3/1972, Beograd, str. 23—66; *Marksizam i problemi avangarde II*, MRP, br. 4/1972, str. 5—39; *Istorijski i aktuelni značaj Marksove kritike Gotskog programa*, Marks i savremenost, br. 8, Beograd 1975, str. 11—98; *Pariška komuna i njen značaj za socijalistički pokret u svetu*, MRP, br. 3/1971, str. 9—58; *Marks-Engelsovo angažovanje na konsolidovanju radničkih partija*, MRP, br. L/1973, str. 16—53.

42 V. M. Sikorski, *Karl Marx i Engels i revolucionarna partija proletarijata*, u *K. Marks i savremenost*, Minsk 1969, str. 38; Mučaidze, *Marksizam i koncepcija partiji*, str. 9.

za radnički socijalni sastav stranaka i vodstava radničkih političkih organizacija. Sve je intenzivnije suočavanje s interesima radničke aristokracije, stranke i sindikalne birokracije. Naročito je značajna njihova kritika reformizma, tredjunionizma, oportunitizma, anarhizma, te njihova borba za demokratizam u radničkim strankama, koju je Engels nastavio i u II internacionali.

Pitanje Marxovih i Engelsovih stavova o socijalnom radničkom sastavu članstva partije, odnosno avangarde još nije temeljito razmotreno. Posvetit ćemo veću pažnju tom aspektu teorije partije.

Ne postoji neposredna mehanička suovisnost odgovarajućega klasnog sastava članstva neke političke stranke i njezine politike. Po svojem socijalnom sastavu dominantno radničke socijaldemokratske stranke mogu voditi vrlo neradničku, sitnoburžoasku politiku⁴³ ili pak dominantno radničke komunističke partije mogu predstavljati temeljnu političku osnovu birokratsko-etastičkog puta u socijalizam. Mnogi su autori upozoravali na složenost i kompleksnost tih odnosa. Najdan Pašić piše: »Među klasnom strukturom društva i sistemom partijske organizacije, među klasama i strankama postoji nerazdvojiv odnos uzročne povezanosti. Ti su odnosi uvijek veoma kompleksni, samo djelomično izravni i nikada izolirani od usporednog djelovanja niza drugih odnosa i faktora.⁴⁴ Bez obzira na složenost tih odnosa, ipak stoji da je socijalnoklasni sastav članstva, simpatizera i birača u pravilu klasno određen.⁴⁵ Članstvo stranaka, simpatizera i birača ne poklapa se mehanički s klasičnom političkom opredijeljenošću i praksom stranaka zbog djelovanja ideoloških i drugih utjecaja. Stranka koja je na vlasti privlačna je i za pripadnike drugih klasa, stranka koja zastupa progresivnu društvenu klasu privlačna je i za pojedince iz klasa izrabljivača. Različiti nacionalni i regionalni interesi, politička nepostojanost sitne buržoazije i srednjih slojeva itd. utječu na šareni socijalni sastav članova i pristaša stranki.⁴⁶

Pitanje socijalnoklasnog sastava članstva revolucionarne avangarde dio je sklopa dijalektičkog odnosa proletarijata i njegove političkorevolucionarne partije. Sam taj odnos ponajprije se konstituira kao spoznaja odnosa spontanog i svjesnog, »klase po sebi« i »klase za sebe«.⁴⁷ Razrješava se spoznajom o nužnosti postojanja i djelovanja posebne avangarde revolucionarne organizacije proletarijata — »partije u posebnom povijesnom smislu«⁴⁸ kao posebne političke institucije s obzirom na klasu. Zbiljski se tek djelovanjem posebne političke partije radničke klase ili posebne avangardne organizacije komunista u svim glavnim dimenzijama postavlja problem djelovanja socijalnoklasnog sastava članstva avangarde na politiku i praksu same avangarde, pitanje osviještenosti avangarde o relevantnosti radničkoga socijalnog sastava član-

43 Usp. primjer II internacionale koju je doista, bez obzira na programske koncepcije, prožela stihija interesa radničke aristokracije.

44 N. Pašić, *Klase i politika*, str. 279.

45 Usp. R. Lukić, *nav. dj.* str. 169—174, gdje autor smatra da sam socijalno-klasni sastav manje objašnjava ulogu neke stranke od njezine politike. I. Judin: *Klasni proleterski karakter određuju... cjelokupna praktička djelatnost partije, njezina djela, njezina klasna usmerenost, Lenjinski pristup određivanju klasnog karaktera i socijalne baze partije*, MRP 1/1973, str. 113—118.

46 Usp. S. Pulišelić, *Političke stranke kao faktor savremenog političkog sistema* (uvod), Naprijed, Zagreb 1971, str. 23—27.

47 Karl Marx, *Bijeda filozofije*, MEID, str. 538.

48 K. Marx, pismo Ferdinandu Freiligrathu, 29. II 1860, MED, 37, str. 431.

stva partije, pitanje aktivnosti i politike partije s obzirom na njezin socijalno-klasni sastav. Razvija se odnos između partije i onih koji u nju ulaze ili iz nje izlaze, što je uvjetovano prije svega politikom partije.

Socijalnoklasni sastav članstva avangarde djeluje na samu avangardu na dvije razine:

(a) kao elementarna klasna borba, svijest i akcija, a time kao jedan od značajnih izvora politike i teorije konkretne avangarde;

(b) kao neposredna, praktička realizacija interesa članova avangarde, ali u ime avangarde kao institucije.

Praktično djelovanje članstva, njegovi elementarni, neposredni interesi i elementarna svijest mogu biti u skladu s proklamiranom revolucionarnom političkom strategijom, ali je moguće da u tim relacijama dođe i do neusklađenosti. U prvom primjeru, radničkolasni sastav, dakle proleterski klasni sastav, predstavlja jednu od pretpostavki, jedan od izvora revolucionarne moći avangarde, u drugom primjeru, primjerice sitnoburžoaski, birokratsko-tehno-kratski sastav, djeluje dezintegrativno na cjelokupnu revolucionarnu moć proleterske avangarde.

Pitanje o kojemu je riječ, u prvim se oblicima radničkog pokreta u razvoju još ne pojavljuje u svim dimenzijama. Prvi oblici protesta proletarijata protiv nesnosnih prilika, u koje su radnike gurnuli industrijska revolucija i kapitalistički način proizvodnje, individualna reakcija u obliku zločina, ludistički pokret pa i sindikati, vezani su uz prije svega izravnu aktivnost samoga proletarijata. U tim oblicima sudjeluju pojedinci ili uže grupe. U sindikalnim akcijama i štrajkovima masovno sudjeluju bolje organizirani dijelovi samoga proletarijata. Vodeće ideje izraz su, prije svega, spontane, instinktivne svijesti, širile su se kao ideje ludizma i kao idejno iskustvo socijalnoekonomskih sukoba radnika i poslodavaca.

Prvi politički oblici organiziranja radničke klase u vrijeme do nastanka Saveza komunista 1847. već poznaju problem sastava članstva. Babuvisti i blankisti rješavaju ga na elitistički način, te naglašuju unošenje revolucionarne svijesti od strane pojedinih pripadnika buržoazije u klasu. Čartistički pokret već zna za pitanje borbe između sitnoburžoaskih i pravih proleterskih elemenata unutar masovne radničke stranke.

Marx i Engels su se cijeli život sukobljavali s prodorima i utjecajima različitih sitnoburžoaskih elemenata na radničke stranke, na revolucionarnu avangardu. Postavili su pitanje ideologa, intelektualaca i pokreta. Cijelo vrijeme posvećuju pažnju radničkome klasnom sastavu članstva radničke stranke. Načeli su već i pitanje zbiljskoga teorijskog prednjačenje članova partije, problem sektaštva, kulta ličnosti, problem unutrašnjega partijskog birokratizma i njegovih socijalnoklasnih korijena.

Čini se potrebnim uzeti u obzir princip istraživanja *totaliteta* međusobnih utjecaja socijalnoklasnog sastava članstva i drugih izravno relevantnih okolnosti koji određuju ili su u nekoj vezi s tom dimenzijom relacije klasa — partija.

Tretirani je problem tijesno povezan s teorijom prakse, s koncepcijom samodjelatnosti i vodeće uloge radničke klase, s koncepcijom revolucije i, naravno, najizravnije s kompleksnom teorijom revolucionarne partije kao nužne institucije i funkcije socijalističke revolucije. Socijalnoklasni sastav članstva povezan je sa svim drugim dimenzijama relacije partija-klasa: teorijskom, političkom, organizacijskom, s principom demokratskog centralizma. Otvoreno

je pitanje mogućeg djelovanja sastava članstva na sposobnost partije, odnosno avangarde da posreduje između parcijalnih i općih interesa, da određuje povijesni interes, da anticipira revolucionarnu akciju proletarijata.

Područje Marxove i Engelsove teorije partije vrlo je ideološki ekstrapolirano. Nailazimo na izrazito ideološki uvjetovane, jednostrane interpretacije kako unutar marksističke znanosti, tako i u buržoaskoj društvenoj teoriji. Uvjereni smo da argumentirano razmatranje spornih teorijskometodoloških pristupa može samo obogatiti poznavanje Marxove i Engelsove teorije partije.

Na sintetičan i pojednostavljen način vrlo se raznorodne interpretacije cjelokupne Marxove i Engelsove teorije, pa i teorije partije, izražavaju tako da nastoje dokazivati *kontinuitet ili diskontinuitet* u njihovoj teoriji, ili pak među njima, ili među njima i drugim teoretičarima ili vođama komunističkog pokreta. Smatramo da je pravilno polazište, koje ćemo dokazivati sa stajališta teorije partije, što pretpostavlja *temeljni teorijski kontinuitet između* Marxa, Engelsa, Lenjina, Roze Luxemburg. Taj stav utemeljuju, primjerice, Boris Zihlerl⁴⁹, Boris Majer⁵⁰, Adolf Bibič⁵¹, Vojan Rus⁵², Božidar Debenjak⁵³, M. Lowy⁵⁴, H. Bartel i Schmidt⁵⁵. Upravo su takvi ili slični zaključci, s obzirom na po-

- 49 Usp. B. Zihlerl, *Engels, Lenjin i »autentični marksisti«*, Socijalizam, 1/2, 3. Zihlerl ustvrđuje da je djelo Marxa i Engelsa »nerazdvojiva celina, zasnovana na njihovom saglašavanju u svim suštinskim pitanjima teorije i prakse« (1/2, str. 29). On upozoruje na Lukásevu samokritiku i na Staljinovo razdvajanje dijalektičkog i historijskog materijalizma. Ne čini nam se umjesnom Zihlerlova kritika Debenjaka, kojemu predbacuje da je o Lenjinu napisao kako je »obzirom na unutar partijsko ustrojstvo, ulogu inteligencije u revolucionarnom radničkom pokretu« prihvatio stajališta socijaldemokratske ortodoksije II internacionale (br. 1/2, str. 37). Usp. Debenjak, predgovor knjizi Karla Korsch, *Materijalistično poimanje zgodovine* str. 128-129. Smatramo da je Debenjakova ocjena Lenjinova djela *Što da se radi* točna. Osim toga, Debenjak na str. 129. piše o Lenjinovim promijenjenim stavovima o spontanitetu masa za vrijeme oktobarske revolucije. Valja primijetiti da je Lenjin već u povodu kritike Roze Luxemburg, te u povodu revolucije 1905. godine bitno promijenio svoje poglede o ulozi spontaniteta, primjerice u tekstu *Pouke moskovskog ustanka*. Lenjin se, dakle, već prije 1914. odlijepio od Kautskyjevih stavova s obzirom na spontanitet masa.
- 50 Usp. Boris Majer, *Smisel in značaj Marxoveg poimanja materializma*, SAZU, Razprave X/2, Ljubljana 1977, str. 164-179.
- 51 Analiza kontinuiteta u Marxovu radu s obzirom na problematiku odnosa građanskog društva i države pokazala je da »između političke misli prije *Njemačke ideologije* i poslije nje ili prije *Komunističkog manifesta* i poslije njega nema odnosa apsolutne negacije«, da uza sve razlike postoji neki temeljni sklop problema karakterističan kako za »mladog« tako i za »starog« Marxa (v. Adolf Bibič, *Zasebništvu in skupnost*, MK, Ljubljana 1972, str. 253).
- 52 V. Vojan Rus, *Izvirna marksistička dialektika*, CZ, Ljubljana 1978, str. 441-453.
- 53 Božidar Debenjak, *Friedrich Engels. Zgodovina in odtujitev* (=Poskus osvetlitve odnosov Marxa in Engelsa-), Maribor, Obzorja 1970, str. 241. *Istorija-klasna svest-revolucija*. Marksizam u svetu br. 11-12/1978, str. 15.
- 54 Lowy smatra da postoje kontradikcije u učenjima Marxovih i Engelsovih nasljednika, posebno očigledne u Lenjina i Roze Luxemburg No i oni su, kao i Gramsci, Lukács i Guevara, ostali vjerni Marxovoj teoriji revolucije kao samoemancipaciji proletarijata. Usp. Lowy, *nav. dj.*, str. 184.
- 55 Bartel i Schmidt zastupaju stajalište o teorijskom jedinstvu Marxa i Engelsa, o neprimjerenosti podjela na »mladog« Marxa i »starog« Engelsa s obzirom na teoriju partije. Smatraju da su Marx i Engels teoriju partije razvijali povijesno, ne izdvajajući je nego prilagođujući i razvijajući u skladu s danim povijesnim prilikama. Pišu da je Lenjin nastavio njihov rad, razvijajući novi tip partije, primjeren razdoblju imperijalizma. Naglašuju klasnu partiju kako s obzirom

lemiku o »mladom«, »ideološkom« i »zrelom«, »znanstvenom« Marxu⁵⁶ značajni i za teoriju partije. Marxu se nerijetko predbacuje da je prihvatio nerevolucionarnu tezu povijesnog determinizma,⁵⁷ te tezu spontanog samoosvješćavanja proletarijata.⁵⁸ S druge strane, neki autori traže kontinuitet Marxa i

na njezinu politiku zastupanja povijesnog interesa radničke klase, tako i s obzirom na sastav partije. Upozoruju da je organiziranje proletarijata u partiju uvjetovano klasnim antagonizmom između klase kapitalista i klase radnika. Proletarijat može samo pomoću organiziranja u stranku postati subjekt u toj borbi. Naglašuju značaj organizacijskog aspekta, te Engelsov i Marxov antidogmatizam s obzirom na konkretne organizacijske oblike (H. Bartel, S. Schmidt, *Zur Entwicklung des Parteibegriffs bei Marx und Engels*, str. 602, 575/576).

56 U određenoj fazi razvitka socijalizma i u interpretaciji marksizma, koja je odgovarala toj fazi, Marxov se rad strogo dijelio na dva dijela: na nezrelog, »mladog« Marxa (od 1841) i na zrelog, »starog« Marxa (od 1848). Strogo inzistirajući na takvoj diobi, njezini su zastupnici, »zabrinuti« za prave vrijednosti Marxove misli, nastojali odvojiti pravo Marxovo djelo od mladačkih zabuda. A zapravo se radilo, kako su to uvjerljivo pokazale diskusije pedesetih i šezdesetih godina, o nastojanju da se pomoću teorije o »mladom« i »starom« Marxu iskrivi smisao cjelokupnoga Marxova opusa. U sklopu takva iskrivljavanja (koje je, u krajnjoj liniji, imalo i svoje praktične društveno-političke ciljeve) padala su, pored svih radova »mladoga Marxa«, čak i ona Marxova djela koja su inače bez oklijevanja uzdizana, te ih je valjalo de facto interpretirati kroz staljinističke naočale (v. Gajo Petrović, predgovor knjizi *Karl Marx, Od filozofije do proletarijata*, SK, Zagreb 1975, str. 5).

Majer piše kako se još nedovršena i neprekinuta polemika o odnosu između mladoga i staroga Marxa pokazala posve jalovom i neplodnom. Nije rješila nijedno jedino pitanje, a nije ga mogla ni riješiti, jer je samo pitanje bilo postavljeno privo, jer je sama dilema izmišljena. Suvremeni pokušaj umjetnog razdvajanja ranog i kasnog Marxa nalazimo danas u Althusseru. Althusser dokazuje kako u Marxovu misaonom razvitku postoji »epistemološki rez« (Althusser ga smješta u 1845. godinu), koji dijeli Marxovu misao na dva razdoblja: na ideološko (prije 1845) i znanstveno (poslije 1845). Ideološko razdoblje Althusser, nadalje, dijeli na dva podrazdoblja: problematiku kantovsko-fichteanskog tina i fejerbahovsku antropološku problematiku. Hegelovska problematika, po Althusserovu mišljenju, prisutna je u jednom jedinom, iznimnome Marxovu tekstu (*Pariskim rukopisima* iz 1844) kao »rigorozan pokušaj preokretanja Hegelovog idealizma u Feuerbachov pseudomaterijalizam«. Iz toga Althusser izvodi zaključak da Marx, izuzimajući samo taj tekst iz njegovih »ideološkog razdoblja«, nikad nije bio hegelovac, već u najranijoj fazi svojeg razvitka kantovac i fichteanac, potom feuerbachovac, te je tako »veoma proširena teza o hegelovstvu mladoga Marxa navrosto mit« (Althusser, *Za Marxa*, Nolit, Beograd 1971, str. 24-25) Usp. Boris Maier, *Smisel in značaj Marxovega pojmovanja materijalizma*, str. 165, te Althusser-Ballbar, *Kako čitati Kapital*, Zagreb 1975, i *Elemente samokritike*, Beograd 1975.)

57 U uvodu kritički političke ekonomije iz 1859. Marx daje najcjelovitije viđenje historijskog materijalizma. Ti su stavovi kasnije često interpretirani u smislu nekoga »mehaničkog determinizma« (usp. Predrag Vranicki, *Historija marksizma*, Zagreb 1975, str. 127). Već se Engels suprotstavljao takvim interpretacijama: »Marx i ja smo djelomično sami krivi kad ovi mladi ponekad daju ekonomskoj strani veću težinu no što zaslužuje. Morali smo, zbog protivnika, naglasiti taj glavni princip što su ga oni negirali, pa tako nije uvijek bilo dovoljno vremena, prostora i prilike za pravilno uzimanje u obzir ostalih momenata koji su u uzajamnom odnosu. No čim je bila riječ o prikazivanju nekog povijesnog razdoblja, dakle, o praktičnoj upotrebi, stvar se promijenila i greške nisu bile moguće (Friedrich Engels, pismo Josephu Blochu, 21/22. rujna 1890, MEW 37, str. 465).

58 Marxovo se stajalište iz *Svete obitelji* interpretira u smislu stava da se socijalistička svijest nužno i neposredno rađa iz revolucionarne aktivnosti proletari-

Engelsa s Blanquijevevim revolucionarnim voluntarizmom.⁵⁹ Kasnome Marxu pripisuje se da je razvio koncept materije koji je posve stran Maxovu konceptu⁶⁰, da je prešao na pozicije nerevolucionarnog determinizma⁶¹ da u nje ga u tom razdoblju radnička partija nije postala isključivim posrednikom između znanstvene teorije i političke prakse, da je proletarijat osuđen na pasivno promatranje.⁶²

Neki su problematizirali kontinuitet teorije partije, kakvu razvija SKJ, tako da se nastojalo jače naglasiti kontinuitet s Rozom Luxemburg nego s Lenjinom,⁶³ pa i tako da Savez komunista iz 1847/48. tretiraju samo kao teorijski⁶⁴ ili ideološki pokret,⁶⁵ a ne kao posebnu⁶⁶ avangardnu organizaciju komunista. Tezu o praktičkom identitetu klase i partije zastupa Rossana Rossanda.⁶⁷ A Balibar razvija tezu o neizbježnosti i štetnosti podređivanja »partije-svijesti« »partiji-organizaciji«, te smatra da se Marx i Engels nisu nikada odrekli teze o »partiji-svijesti«. ⁶⁸

jata. U tom su smislu to »obilato koristili menjševici, nakon toga R. Luxemburg kao i G. Lukacs te na kraju različite struje antilenjinista. Danas ga upotrebljavaju suvremeni spontanisti, levi radikalisti, anarho-marksisti i revizionisti«, piše Leković. Smatramo da takvo svrstavanje Roze Luxemburg, s obzirom na njezina kasnija djela i praktično ponašanje, te cjelokupnog Lukácsa s obzirom na samokritiku iz 1967, nije primjereno (usp. D. Leković, *Marksizam i problemi avangarde*, str. 34). M. Lowy, primjerice, reducira koncept partije kakav je razvijen u *Komunističkom manifestu* na iniciranje povijesne samodjelatnosti proletarijata (usp. *La theorie de la revolution chez le jeune Marx*, str. 160—161.

59 Tako u: Bernstein, *Pretpostavke socijalizma i zadaci socijalne demokracije i Marksizam i revizionizam*, Naprijed, Zagreb 1965, str. 60—65.

60 Usp. D. McLellan, *Engels*, The Harvester Press, Hassochs 1977. McLellan upozoruje da sva glavna Marxova djela, kako ona iz ranog razdoblja, tako i sva kasnija, kontinuirano tretiraju problematiku alijenacije, da su puna i filozofskog sadržaja i da je Hegelov utjecaj stalno prisutan (usp. D. McLellan, *Marx before Marxism*, str. 217—220).

61 Tako E. Bernstein, *nav. dj.*, str. 23.

62 Tako D. Rodin, *Karl Korsch in konec nekega obdobja v razvoju marksizma*, uvod u knjigu Karl Korsch, *Marksizam in filozofija*, Komunist Ljubljana 1970, str. X—XV.

63 »Imam utisak da je naša praksa razvitka SKJ mnogo bliža koncepcijama partije Marxa i Engelsa i R. Luxemburg no što se to može vidjeti iz naše teorije... zato što je ona možda i spontano obavljala korekcije oslobađajući se staljinističkih nakupina...« (B. Ibrahimpašić, *Prilog problematici teorije partije*, Pregled 6/1964, str. 578.) Ta je teza doživjela kritiku. »Zar pojedini drugovi ne opravdavaju staljinizam kada traže idejne, organizacijske i političke korijene staljinizma u lenjinizmu? Gledano istoriski, politički i naučno staljinizam nema korene u lenjinizmu zato što je lenjinizam nastavak marksizma, a staljinizam njegova negacija. Traži li neko te korijene u lenjinizmu mora ih tražiti u celome marksizmu. To je logika današnje buržoaske misli koja kritizirajući komunizam želi naći staljinizam u lenjinizmu kako bi ga povezala s marksizmom pobijajući na taj spekulativni a ne naučni način marksističku misao. Radi se o odvajanju i suprotstavljanju lenjinizma i marksizma« (V. Vlahović, *Marx i savremenost* 2, Novi Sad, str. 136). Usp. i tekst Bude Šoškica, *nav. dj.* str. 128.)

64 Tako N. Smailagić, *Radnička demokracija i radnička partija*, CAPS, Zagreb 1970, str. 89.

65 Tako Lj. Tadić, predgovor u zborniku *Partija proletarijata*, Sedma sila, Beograd 1966, str. XV.

66 Tako Lj. Tadić, predgovor u MED 7/str. XIII.

67 Usp. Rossana Rossanda, *De Marx à Marx*, Les Temps Modernes, Janvier 1970, (br. 282), Pariz, str. 1027, 1030.

68 Usp. E. Balibar, *Marx, Engels i revolucionarna partija*, Marksizam u svetu, br.

Suvremeni sovjetski autori naročito potanko osvjetljaju pitanje zakonskog pojavljivanja partije, posebno organiziranosti komunističke avangarde, ulogu unošenja svijesti izvana u pokret, vodeću ulogu partije, pitanje taktike i strategije, princip demokratskog centralizma, internacionalističko usmjerenje Saveza komunista i I internacionale, te borbu s lijevim i desnim devijacijama. Zanimaraju ili naprosto ostavljaju po strani ulogu revolucionarne stihije i spontaniteta.⁶⁹ Zanimljivo je da, na primjer, Kandelj, koji je svoju knjigu⁷⁰ objavio 1953, spominje njihove spontaneističke misli, a da su u Mučaidzeovim knjigama iz 1976. i 1977,⁷¹ kao i u djelima drugih autora izostavljeni ti citati i oni ne komentiraju ta pitanja. Kandelj je 1953. pisao u ime izravnog kontinuiteta Marxa, Engelsa, Lenjina i Staljina.⁷² Suvremeni sovjetski autori naprosto izbjegavaju problem Staljina, te nastoje⁷³ argumentirati kontinuitet Marxa, Engelsa, Lenjina i komunističkih partija zemalja realnog socijalizma.⁷⁴ Susrećemo tezu da samo komunisti ili komunistička partija mogu voditi revolucionarni proletarijat,⁷⁵ da partija vodi sve praktične borbe i usmjerava svu revolucionarnu djelatnost.⁷⁶ Internacionalizam osnivača Saveza komunista i I internacionale interpretiran je kao izravni prethodnik internacionalizma zemalja »socijalističke zajednice naroda.«⁷⁷

U radovima tih autora teorija je partije, po našoj ocjeni, previše odvojena od teorije klasne borbe, teorije revolucije, povijesne dimenzije. Tim se pristupom olakšava tretiranje nekih teza i oblika u skladu s određenom ideologijom.

Starija socijaldemokratska literatura mogla se oslanjati na rad Franza Mehringa, koji je u osnovi bio marksist, no politički na Lassalleovim pozicijama. On je tako nastojao izjednačiti ulogu Lassallea i Marxa, potcjenjujući borbu s vajtlingovcima i »istinskim socijalistima.«⁷⁸

Socijaldemokratska historiografija iz 19. i s početka 20. stoljeća interpretirala je preimenovanje Saveza pravednih u Savez komunista kao čisto pi-

1/2, 1980, str. 10.

69 Usp. E. P. Kandelj, *Marks i Engels — organizatori sojuza komunistov* Gospolitizdat 1953, Moskva, str. 301; Pritickaja, *O vsemirnoistoričeskoj roli proletariata i jevo partii*, Izd. BGU im. V. I. Lenina, Minsk 1970; Mihailov, *Voznikovenie marksizma, Borba Marksa i Engelsa za sozdanie revolucionarnoi proleterskoj partii*, Visošaja partijanaja škola pri CK KPSS, Moskva 1956; L. I. Goldman, *Voznikovenie marksizma, Borba Marksa i Engelsa za sozdanie revolucionarnoi proleterskoj partii*, Gospolitizdat 1962, Moskva, str. 71; V. V. Platkovski, *Karl Marks o revolucionno partii proletariata*, Izdatelstvo Znanie, Moskva 1968; G. O. Mučaidze, *Formirovanie učenia marksizma o partii*, Tbilisi 1976, str. 236; *Marksizm i koncepcija partii*, Izdatelstvo »Sobčata Sahartelevo«, Tbilisi 1977, str. 273.

70 Usp. Kandelj, *nav. dj.*

71 Usp. Mučaidze, *nav. dj.*

72 Usp. Kandelj, *nav. dj.*, str. 13, 14.

73 Usp. kako Mučaidze u završnoj riječi karakterizira oportunitizam II internacionale, a o Staljinu ni riječi. Godine 1977. problem naprosto preskače (*nav. dj.*, str. 253—254).

74 Usp. Mučaidze, 1977, str. 254; Mihailov, *nav. dj.*, str. 27—28.

75 Usp. Kandelj, str. 14; Pritickaja, str. 4.

76 Usp. Kandelj, *O revolucionarnoj partii proletariata i kritika sovremennoj marksologii*, u *Komunističeskij manifest i sovremennost*, Izdatelstvo političeskoj literaturi, Moskva 1974, str. 213.

77 Usp. Mihailov, str. 27—28; Pritickaj, str. 129.

78 Usp. Mehring, *nav. dj.*

tanje reorganizacije. Zanimarili su bitnu teorijsku razliku između urotničke, socijalno-utopijske i revolucionarne organizacije, sa znanošću povezane partije.⁷⁹

Suvremene interpretacije, koje teško skrivaju svoju socijaldemokratsku, reformističku obojenost, naročito su upravljene protiv priznavanja relevantnosti vodeće uloge revolucionarne avangarde u revolucionarnom procesu. Sve naglašeno aspolutiziraju samoemancipacijsku ulogu proletarijata, bez vodstva partije, bez znanosti. Većina socijalnodemokratski nastrojenih marksologa nastoji dokazati da su Marx i Engels u biti bili prozapadni parlamentarni demokrati. Tako, na primjer, Laski razvija tezu da su Marx i Engels uvijek zastupali stajalište po kojemu komunisti nikad ne treba da formiraju posebnu, vlastitu stranku,⁸⁰ a Lenjina i Staljina optužuje za ortodokсну interpretaciju *Manifesta*.⁸¹ Avineri inzistira na tezi da su Marx i Engels tretirali Savez komunista i I internacionalu kao čisto odgojne, prosvjetiteljske organizacije, samo kao sredstva osvješćavanja proletarijata,⁸² dakle ne i kao političke, vodeće organizacije. Isto tako razdvaja Marxa i Lenjina. Milliband ističe Marxovo naglašavanje samooslobodenja klase i utvrđuje da je »partija samo politički izraz i instrument klase«.⁸³ No, Milliband ne ističe Marxove tvrdnje o nužnosti organiziranja proletarijata u političku stranku i o aktivnom odnosu, o avangardnoj ulozi komunista unutar radničkih stranaka. Zanimario je i pitanje odnosa između znanosti i radničkog pokreta, te pitanje intelektualaca. Tako njegova sjajna, dijalektička i koncizna interpretacija izrazito naglašuje samo dimenziju samoorganiziranja proletarijata u političku stranku.⁸⁴

Niz autora nastoji dokazati tezu da su Marx i Engels do 1850. godine pod jakim utjecajem Babeufa i Blanquia, da su prihvaćali tezu o revoluciji manjine, o edukativnoj diktaturi i teroru, da su bili revolucionari, a da su nakon toga nezrelog mladalačkog razdoblja politički sazreli i preokrenuli se u uvjereni socijaldemokrate-reformiste. Tu tezu dokazuju Talmo, Isaiah Berlin, George Lichtheim, Bertram Wolfe, Stanley Moor.⁸⁵ A Richard Hunt postavlja samome sebi zadatak da dokaže kako Marx i Engels nisu bili »ni elitisti tvrde ruke, poput Babeufa i Blanquia, niti demokrati meke duše, poput L. Blanca i Hessa, nego ona treća, drukčija kombinacija — bili su tvrdi demokrati.«⁸⁶ Hunt se naročito suprotstavlja Talmonovim tvrdnjama, koji Marxu i Engelsu pripisuje da su poput Rousseaua, Babeufa i Blanquia pripadali krugu uvjerenih totalitarnih demokrata i da su Marxova temeljna inspiracija mesijanstvo

79 Usp. Kandelj, str. 10—12.

80 Usp. H. Laski, *Communist Manifesto*, str. 57—62.

81 Isto, str. 61.

82 Shlomo Avineri, *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge University Press, 1970, str. 147.

83 R. Milliband, *Marxism and Politics*, str. 118—120.

84 Isto, str. 118—153.

85 Usp. Isaiah Berlin, *Karl Marx, His Life and Environment*, New York — Oxford 1963; G. Lichtheim, *Marxism: An Historical and Critical Study*, Praeger, New York 1961, str. 60—62, 122—64; B. D. Wolfe, *Marxism: One Hundred Years in the Life of a Doctrine*, Dial, New York, str. 19, 21, 151—64, 184; Stanley Moore, *Three Tactics: The Background*, Marx Monthly Review, New York 1963, str. 11—33. Usp. R. Hunt, *The Political Ideas of Marx and Engels I*, Macmillan, New York 1974, str. 3—16.

86 R. Hunt, str. 16.

i vjerovanje u apokaliptičke promjene svijeta.⁸⁷ Hunt nastoji dokazati da su Marx i Engels htjeli biti strogo znanstveni, da su živjeli da budu ocijenjeni po teorijama, a ne po vrijednostima.⁸⁸

Otvoreni se protivnici socijalizma sve od nastanka marksizma trude dokazati da su utemeljivači marksizma nositelji intelektualnog elitizma, da su bili otrgnuti od radničke klase i da nisu bili sposobni izražavati prave interese klase. Razdvajanje marksističke znanosti od njezina prirodnog socijalno-klasnog temelja, prepuštanje klase njezinoj politički nemoćnoj spontanosti — to je osnovni praktični cilj takvih klasno neprijateljskih nastojanja. Takvo nastojanje objektivno služi Talmonova teza, po kojoj su Marx i Engels proglašeni, tako reći, prethodnicima staljinizma. Tim ciljevima podređena je i Rubelova teza da se u Marxa i Engelsa radi o dvjema koncepcijama partije, koje su međusobno u sukobu: etičkoj koncepciji komunističke partije i sociološkoj koncepciji radničke stranke.⁸⁹ Rubel naglašuje prosvjetiteljstvo inteligencije i samoodgoja radničkog pokreta. Komunisti su samo teorijska elita, nipošto nisu posebna politička organizacija.⁹⁰ W. Leonhard piše da, po Marxu i Engelsu, za partiju nije nužno da bude dobro organizirana.⁹¹

Bertram Wolfe, Sidney Hook i drugi utemeljuju tvrdnju da su Marx i Engels ostavili mnoštvo spisa koji su misaono proturječni, pa se na njih mogu pozivati i demokrati i totalitarci.⁹² Wolfe tvrdi, također, da su se s obzirom na pitanje partije Marx i Engels ponašali izrazito pragmatično, da su sad priznavali potrebu za njom, a sad opet tu potrebu poricali.⁹³ Haufschild razvija tezu da je do frakcijskih borbi dolazilo zato što su Marx i Engels iznenada promijenili politički kurs, te im je uvijek bilo stalo do utvrđivanja osobne vlasti, karizmatičkog vodstva. Tvrdi da je Lassalle djelovao na jednak način kao i Marx.⁹⁵

87 V. J. L. Talmon, *The Origins of Totalitarian Democracy*, Praeger New York 1960; *Political Messianism: The Romantic Phase*, New York 1960. Po Talmonovoj definiciji iz prve knjige a) totalitarističko-demokratski tok: 1) sazdan je na pretpostavci jedne jedine i ekskluzivne istine u politici; 2) postullra unaprijed sreden, harmoničan i savršen tok stvari; 3) predestinira budućnost čovječanstva koju tretira kao stvar ultimativne urgentnosti, kao izazov za trenutnu akciju, za izravno dogaćanje; 4) sve se to može dogoditi samo pomoću politike. Za razliku od toga b) liberalno-demokratski tok: 1) nalazi bit slobode u spontanosti i odsustvu prinude; 2) tako da se sloboda realizira samo kao traženje i dosizanje apsolutne kolektivne namjere; 3) politika je stvar pokušaja i zabluda; 4) dopušta prostor za nepolitička ljudska nastojanja. Ta nam se definicija čini nepovijesnom, formalističkom, nesadržajnom, besklasnom i pozitivističkom.

88 Hunt, str. XII.

89 V. M. Rubel, *Introduction a L'Ethique Marxist. Pages Choisies pour un Ethique Socialist*, Paris 1948; *Le concept de parti prolétarien chez Marx*, Revue Françoise de sociologie, juillet-sept. 1961, str. 166—176.

91 V. W. Leonhard, *Sowjetideologie heute*, Frankfurt am Main, 1962, sv. 2, str. 34.

92 B. D. Wolfe, *Marxism: One Hundred Years...*, naročito poglavlje XI. Wolf citira misao G. Lichtheima: »I socijaldemokrati i komunisti mogu se pozivati na Marxov autoritet, i to s pravom. Latentna kontradikcija njegovih pogleda spojila se u doktrinu koja, kao Janus, pokazuje svojeg nositelja s one strane s koje nam se pokazuje« (str. 11). Sidney Hook, *From Hegel to Marx*, Michigan 1962; G. Lichtheim, *Marxism...*; U. Haufschild, *Partei und Klasse bei Marx und Engels*, Frankfurt am Main, 1965. (Haufschild nalazi u samom Manifestu dvije posve kontradiktorne koncepcije partije, str. 44).

93 Wolfe, str. 206.

94 Usp. Haufschild, str. 62, 88, 133, 229—231.

95 Usp. Wolfe, str. 198.

Veći broj autora smatra da je Marx pripadao zapadnoj misaonoj tradiciji i njezinom stremljenju idealnome društvenom uređenju.⁹⁶ Naročito naglašuju utjecaj prosvjetiteljstva na Marxa, te da je Marx u skladu s tim pisao o komunizmu kao o kraju povijesti, dakle o društvu koje će idealno urediti odnose spram prirode i među ljudima.⁹⁷ Tucker proglašuje Marxov nauk novom, danas vrlo korisnom vjerom u takav konačni cilj. Mewes da se ideja samoemancipacije pokazala utopijom i da ju je suvremeni razvoj kapitalizma odbacio, budući da svijet danas može izaći iz ekološke krize samo pomoću koncentracije vlasti. Ocjenjuje da danas ideju samooslobodjenja zastupa samo još pokret nove ljevice.⁹⁸

Wolfe postavlja pod opći znak pitanja mogućnost realizacije zamisli o saobrazovanju proletarijata u stranku. Postavlja pitanje: kako da vlada cjelokupna klasa? Radi li se o pripadnosti klase doktrini ili stranci? Sto je s klasnim i stranačkim miješanjem?⁹⁹

Većina buržoaskih teoretičara razvija tvrdnju da Marx i Engels, za razliku od Lenjina, ne posvećuju naročitu pažnju partiji.¹⁰⁰ Tvrde da su Marx i Engels samo za samoemancipaciju klase bez avangarde, da ne žele priznati ideju avangardne uloge komunista, te da je idealističku ideju o vodećoj ulozi revolucionarne, komunističke avangarde razvio tek Lenjin.¹⁰¹ Wolfe se razilazi sa samim sobom, jer istovremeno tvrdi da je *Adresu* iz ožujka 1850. Marx pisao savjetujući se s Engelsom, te da se na taj dokument pouzdano mogu pozivati Lenjin, Staljin, Hruščov i Mao Ce Tung, kao njegovi pravovjerni baštinici.¹⁰² Na sve se načine trude razdvojiti Marxa, Engelsa i Lenjina, što je ukratko sadržano u rečenici: »Lenjinizam je partizam, a marksizam to nije!«¹⁰³

Većina autora, koji su se bavili tematikom Marxove i Engelsove teorije partije, ograničuje se, prije svega, na prikazivanje njihovih misli. Pri tome uzimaju u obzir i druge studije. Samo ponegdje nailazimo na izrazito polemičke spise u vezi s različitim interpretacijama. U pravilu se pri tome radi o utvrđivanju temeljnih razlika,¹⁰⁴ a mnogo manje o doista argumentiranom

96 V. R. Hunt, str. 339; Meyer, *Marxism, The Unity of Theory and Practice*, Harvard University Press, Cambridge 1970, str. 81; R. C. Tucker, *The Marxian Revolutionary Idea*, London 1970, str. 215-225.

97 Usp. Tucker, *nav. dj.*

98 Usp. Mewes, *On the Concept of Politics in the Early Work of Karl Marx*, Social Research, Vol. 43/2, New York 1976.

99 Usp. Wolfe, str. 202-208.

100 Usp. Harry and Bonaro Overstreet, *What we must know about Communism*, New York 1958, str. 103; F. Bon, M. A. Burnier, *Classe ouvriere et revolution*, Pariz 1971, str. 76-78.

101 Usp. Wolfe, str. 206; I. Fetscher, *Karl Marx und der Marxismus. Von der Philosophie des Proletariats zur proletarischen Weltanschauung*, Piper Verlag, München 1967, str. 47; Hunt, str. 342; Barch, *Aus der Politik und Zeitgeschichte*, br. 31/1965.

102 Wolfe, str. 19.

103 Overstreet, *nav. djelo*, str. 103.

104 E. P. Kandelj, uvod u *Marks i Engels, organizatori sajuza komunistov*, Gospolitizdat, Moskva 1953; *Marx i Engels o partii i sovremennaja buržoaznaja i revizionistskaja istoriografija*, Voprosi istorii KPSS, br. 3; *O revolucionarnoj partii proletariata...*; G. O. Mučaidze, uvod u *Marksizm i koncepcija partii*.

suočavanju.¹⁰⁵ Smatramo da valja reći kako, na primjer, sovjetski autor Kandelj, koji se više puta upustio u sistematsku polemiku sa zapadnim autorima, tim autorima ne predbacuje njihovo negiranje dijalektike, njihov pozitivizam.¹⁰⁶

Valja još kritički primijetiti da autori iz »velikih« naroda naprosto previđaju literaturu svih drugih naroda. Nismo mogli utvrditi nijedan jedini primjer citiranja jugoslavenskih autora. Naše je istraživanje nastojalo uzeti u obzir veći dio novije literature koja razmatra Marxovu i Engelsovu teoriju partije na slovenskom, srpskohrvatskom, ruskom, njemačkom, engleskom, francuskom i talijanskom jeziku.

Razgranata teorijsko-metodologijska i povijesna problematika aktualizira provjeravanje sljedećih hipoteza:

(a) Marx i Engels su kao koautori, uzimajući u obzir revolucionarna iskustva te kritički vrednujući različite teorije na osnovi filozofije, prakse, historijskog materijalizma, kritike političke ekonomije, teorije o klasama i klasnoj borbi, razvijali kao dio teorije i teoriju partije. S obzirom na tu teoriju između Marxa i Engelsa nema bitne razlike;

(b) dokazali su nužnost zakonitosti samostalnoga političkog organiziranja proletarijata u partiju kao preduvjet njegove revolucionarne akcije i kao način njegove samodjelatnosti;

(c) pitanje oblika partije uvijek razmatraju povijesno i nedogmatski;

(d) na temelju dijalektičkog materijalizma, naročito teorije klasne borbe, razvili su problematiku odnosa klase i partije, te partije, klase i znanosti, s tim što su naročito razmatrali dijalektiku teorije i prakse, odnosno spontaniteta i svijesti, zdravog razuma i znanosti, te stihije i organiziranosti;

(e) razvili su teoriju klasne borbe i ukazali na isprepletenost ekonomsko-socijalne i političke borbe proletarijata;

(f) zahtjev za brojčanom dominacijom proletera u članstvu i vodstvu proleterske partije utemeljili su na osnovi iskustva, te na osnovi teorije prakse, odnosno principa samooslobođenja proletarijata;

(g) nikad nisu razdvajali pitanje partije i avangarde kao medijatora procesa osvješćavanja proletarijata i partije, odnosno avangarde kao posebne organizacije koja djeluje usmjeravajuće i mobilizacijski unutar radničkih stranaka, odnosno klase;

(h) razvili su teoriju posredovanja partije s obzirom na komunizam kao cilj i s obzirom na kretanje prema cilju, te s time povezano pitanje uloge partije u odnosu pojedinačnog, posebnog i općepovijesnog interesa;

105 Polemika Nikolaevskij-Kandelj: B. Nikolaevskij, *Toward a History of the Communist League 1847-1852*, International Review of Social History, br. 1-2/1956, str. 234; *Who is distorting History?* Proceedings of the American Philosophical Society, Vol. 105, br. 2, Philadelphia 1961, str. 209; E. P. Kandelj, *Entstehung des Kampfes von Marx und Engels für eine proletarische Partei durch Rechtsozialisten*, Sowjetwissenschaftliche Gesellschaftswissenschaftliche Beiträge, sveska 12, 1958; *Eine schlechte Verteidigung einer schlechten Sache*, Bzg, 1963, sveska 2; R. Hunt, *The Political Ideas of Marx and Engels* str. 3-16. Polemika Gilbert-Avineri: Alan Gilbert, *Salvaging Marx from Avineri Political Theory*, S. Avineri, *How to Save Marx from the Alchemists of Revolution*, Sagepub. Vol. 4, br. 1, London 1976, str. 9-34, str. 35-44.

106 Kandelj, nav. dj.

(i) razvili su osnove teorije revolucionarne komunističke avangarde. Problematizirali su pitanje uloge avangarde u pretpripremama za revoluciju, te ulogu avangarde u nerevolucionarnom razdoblju;

(k) provodili su osnovne elemente dijelaktike principa demokratskog centralizma u unutrašnjim odnosima revolucionarne avangarde.

Prevela sa slovenskoga:
Nadežda Čačinovič-Puhovski

Gojko Stanič

SOME THEORETICAL-METODOLOGICAL
CONTOVERSIES THE THEORY OF THE PARTY IN
THE ANALYSIS OF AS GIVEN IN THE WORKS OF
MARX AND ENGELS

Summary

From the abundant literature dealing with the issues and interpretation of the theory of the party in the works of Marx and Engels, as well as on the basis of his own understanding of the problem, the author suggests some fundamental hypotheses: (a) Marx and Engels evolved the theory of the party as a component of their general theory of the revolution; there are no substantive differences between them as regards this theory; (b) they indicated the need for the independent political organisation of the proletariat into a party as a precondition for their revolutionary action; (c) their approach to the question as to the form of that party is historical and undogmatic; (d) they also worked on the problems of the relationship between the class and the party; (e) they established also theory of class struggle, stressing the interaction between the economic-social and the political struggle of the proletariat; (f) the requirement of the numerical domination of proletarians in the membership and the leadership of the proletarian party was posed by Marx and Engels on the basis of experience and of the principle of self-emancipation of the proletariat; (g) they did not separate the issues of the party and of the avangarde; (h) they developed the theory of the mediation of the party with regard to communism as a goal and with regard to progress towards that goal; (i) they formulated the basis of a theory of revolutionary communist avangarde; (k) they applied the basic elements of the dialectics of the principle of democratic centralism to internal relations within the revolutionary avangarde.